

ЗАХАРЧЕНКО Петро Павлович

д-р юрид. н., професор,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0002-4968-9844

МИРОШНИЧЕНКО Марія Іванівна

д-р. юрид. н., професор,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0001-8142-9340

Україна

МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРІЇ СПЕЦСЛУЖБ УКРАЇНИ У ФОКУСІ ПАРАДИГМИ ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНОСТІ

Проведення фундаментальних, узагальнюючих досліджень з історії спецслужб, у тому числі вітчизняних, вбачається перспективним науковим напрямком у контексті парадигми державотворення в Україні, практично орієнтованої парадигми державного управління та посилення режиму національної безпеки України в умовах розв'язаної російською федерацією війни. Такі дослідження мають науково-теоретичне та прикладне значення. На теоретичному рівні, по-перше, з огляду на одне з основних завдань теорії і доктрини державного управління, яке полягає в обґрунтуванні та виведенні властивостей інституцій, органів та спеціальних структур держави з історичної дійсності, отримані знання повинні знаходити відображення в дефініціях, термінологічних, методологічних чи історичних характеристиках інституційно-організаційної структури спецслужб, їхнього функціонального призначення в механізмі держави; по-друге, допоможуть у формуванні науково вивіреного категоріального ряду понять у історичному вимірі: «безпека», «сектор безпеки і оборони держави», «національна безпека», «глобальна безпека», «державна безпека», «безпека держави», «спеціальні служби», «розвідка», «контррозвідка» тощо та їх імплементації в доктрину практично орієнтованої парадигми державного управління в сфері національної безпеки; по-третє, із застосуванням принципу додатковості

(принципу доповнюваності елементів системи¹) вийти на якісно новий рівень системних узагальнень з метою визначення ефективних напрямків наукового аналізу діяльності спецслужб в історичній перспективі та формувати основу вибору стратегій наукового пізнання та стратегічного планування в секторі національної безпеки та безпеки і оборони держави. Принцип доповнюваності безпосередньо співвідноситься з сучасною науковою версією мультипарадигмальних підходів до об'єктів наукового аналізу.

Дослідники складних систем наголошують, що принцип доповнюваності органічно поєднується з принципами «монізму» і «плюралізму». У праксеологічній площині вони не є альтернативними². В контексті соціальних комунікацій в поєднанні вони сприяють вирішенню проблем спочатку в сфері національних інтересів (йдеться про національну і державну безпеку). Далі, у порівняльному вимірі, за необхідності, – на рівні аккультурації в глобальному контексті³.

У нашому випадку, принцип доповнюваності розширює можливості вивчення історії українських спецслужб за рахунок впровадження в процес пізнання соціокультурних варіативних факторів впливу на причини, умови виникнення, функціонування, структурування, інституціоналізацію спецслужб та їхню інтеграцію в систему державного управління.

Вимога доповнюваності елементів у порівняльному аналізі має принципово важливе методологічне значення для розвитку наукової теорії, зокрема й у сфері убезпечення суспільства, держави, людини від будь-яких загроз. Відомий український вчений-експериментатор, філософ, економіст, автор фундаментальних праць з організації науки О. Богданов зазначає, що лише за умов, коли зміст ключових понять розподіляється так, щоб вони повною мірою взаємодоповнювали одна одну, лише тоді наукова

1 Принцип доповнюваності застосовується задля забезпечення стійкого стану співвідношення елементів системи, у тому числі і за рахунок подальшої їх диференціації, розподілу функцій, ускладнення структури. Завдяки його застосуванню у науковому аналізі закріплюються і розвиваються лише ті відмінності у елементах, що забезпечують зростання організованості системи, її стійкості до зовнішніх викликів, позаяк, лише за умов збереження взаємозв'язків загальносистемного характеру власне й можливе функціонування окремих елементів системи. Кожний елемент самостійно здійснює лише незначну (в ідеалі мінімальну) частину необхідних для підтримки власного існування функцій. Решту функцій перебирають інші елементи, навколишнє внутрішньо системне середовище. З протилежного боку, кожний з елементів спеціалізується на забезпеченні специфічних потреб інших частин системи. Вони виявляються пов'язаними складними ланцюговими функціональними зв'язками, де кожний елемент, результатами своєї діяльності посилав сигнали до інших і отримує такі ж від них. Вказаний механізм має універсальний характер (Див.: Богданов А. Тектология. Всеобщая организационная наука: В 2-х кн. М.: Экономика, 1989. Кн. 2. С. 21-22).

2 Про дію принципу доповнюваності в конструюванні складних систем див.: Хакен Г. Информация и самоорганизация. Макроскопический подход к сложным системам. М.: Мир, 1991. 240 с.

3 Бушмелев А. А., Шалаев В. П. Материалистическая диалектика и синергетика: опыт сравнительного анализа. Синергетика социальных коммуникаций в современном обществе. Материалы научного проекта «Синергетика социальных коммуникаций в кризисном обществе». Общ. ред. В. П. Шалаев. Йошкар-Ола: Мар. ГТУ, 2001. С. 52-55.

концепція може бути визнана логічною і завершеною. «Будь-який відступ від доповнюваних зв'язків, будь-яка неповнота в них визнається недосконалістю системи, спричинює зміни у її роботі, проте, активізує наукове мислення»⁴.

У практичній площині, на основі розкриття діалектики відношення понять теорії національної безпеки та теорії державного управління, що, взаємодоповнюючись, відображають зв'язки з базовими поняттями «безпека» та «сектор національної безпеки і оборони», з'являються додаткові можливості на підставі методу системного підходу і принципу доповнюваності розробляти науково виважену, із мінімальним доважком суб'єктивності Стратегію національної безпеки України, концепцію реформування українських спецслужб, визначати фактори і критерії їхньої ефективності відповідно до стандартів НАТО і ЄС, в умовах входження в єдиний простір євроатлантичної безпеки та інтеграції в систему глобальної безпеки. Так, українські науковці Г. Ситник, В. Олуйко, М. Вавринчук справедливо наголошують: «... важливим чинником розуміння сутності державного управління в будь-якій сфері суспільної життєдіяльності, зокрема, національної безпеки, є усвідомлення його принципів, суб'єктів і функцій, які вони виконують».

Ознайомившись із науковими напрацюваннями та нормативною базою в означеній сфері, визначаємо, що інституційний базис державного управління у сфері національної безпеки становлять відповідні сили (інституції), які реалізують загальні та спеціальні функції. Визначено також, що суб'єкти системи державного управління у сфері національної безпеки тісно взаємодіють між собою, проте кожний з них спеціалізується на вирішенні конкретних завдань відповідно до своєї предметної компетенції. У результаті такої взаємодії ці суб'єкти доповнюють один одного, унаслідок чого утворюють єдину організаційно функціональну систему, що є ядром забезпечення провадження безпекової внутрішньо- й зовнішньополітичної діяльності держави»⁵.

Отже, під кутом зору системного підходу і дії принципу доповнюваності успішне вирішення завдання щодо реформування та удосконалення механізму функціонування українських спеціальних служб органічно вплітається в канву системи національної та державної безпеки і оборони України, яка інтегрується в систему глобальної безпеки. Процес інтеграції об'єктивний, в цьому річизі відбувається модернізація спецслужб, потреба

4 Богданов А. Тектология. Всеобщая организационная наука: В 2-х кн. М.: Экономика, 1989. Кн. 2. С. 23.

5 Ситник Г.П., Олуйко В.М., Вавринчук М.П. Національна безпека України: теорія і практика: Навчальний посібник. За заг. ред. Г.П. Ситника. К.: Вид-во «Кондор», 2007. <https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/02/Derzhavne-upravlinnya-u-sferi-natsionalnoyi-bezpeki.pdf>. (дата звернення: 29.03.2022).

в якій викликана як внутрішніми, так і, в першу чергу, зовнішніми загрозами, перед якими опинилася Україна на початку XXI ст.

В Законі України «Про національну безпеку України» (від 21 червня 2018 року № 2469-VIII), що визначає і розмежовує повноваження державних органів у сфері національної безпеки та оборони, а також визнає фундаментальною національною цінністю здобуття членства в ЄС і НАТО, закріплено поняття «національна безпека» і «державна безпека» України. Поняття «національна безпека» позначає «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз». «Державна безпека» визнає «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру»⁶. Закон чітко прописує завдання, що стоять перед спецслужбами і, зокрема, перед Службою безпеки України: протидія розвідувально-підбивній діяльності проти України, боротьба з тероризмом, контррозвідувальний захист суверенітету, конституційного ладу і територіальної цілісності, оборонного і науково-технічного потенціалу, кібербезпека, економічна та інформаційна безпека держави, об'єктів критичної інфраструктури, охорона державної таємниці.

Отже, спеціальні служби відіграють вагомую роль у вирішенні завдань забезпечення національної безпеки в цілому і державної безпеки зокрема, позаяк є потужною структурою в механізмі держави. Вони легітимно (згідно Закону України) наділені від імені держави повноваженнями і правами на проведення спеціальної або таємної, оперативної чи розвідувальної діяльності, спрямованої на захист держави і забезпечення національної і міжнародної безпеки з використанням особливих засобів і методів: таємного отримання інформації агентурними засобами, контролю за засобами обміну інформацією, проведення таємних операцій тощо. А в умовах формування системи глобальної безпеки, спецслужби і надалі продовжують залишатися, перш за все, «провідниками політики своїх країн»⁷.

В українському законодавстві відсутнє нормативно закріплене поняття «спеціальна служба». Це, скоріше, загально вживана назва для державних

6 Закон України «Про національну безпеку України». Відомості Верховної Ради. 2018. №31. С. 241. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. (дата звернення: 10.04.2022).

7 Роль и место спецслужб в системе обеспечения национальной международной безопасности. Электронные лекции. <https://studfile.net/preview/5369840/page:95/>. (дата звернення: 10.04.2022).

органів та інститутів, які умовно поділяють на дві групи: розвідувальні та внутрішньої безпеки. Усі вони здійснюють оперативно-розшукову діяльність, розвідку та контррозвідку, спеціальні операції в інтересах держави та суспільства, «...використовуючи у своїй практичній діяльності спеціальні форми і методи, які не застосовуються іншими державними органами влади і управління»⁸.

Із-за утаємниченості своєї діяльності спеціальні служби є найменш контрольованою структурою в механізмі держави. Тож історія спецслужб на теренах України рясніє прикладами, коли вони були головною опорою тоталітарних і авторитарних режимів і, навпаки, довели свою ефективність у справі захисту демократії, дотримуючись принципів політичного нейтралітету і професійної етики. До того ж, в умовах нинішньої агресивної війни росії проти України діяльність власне національно орієнтованих українських спецслужб на різних історичних етапах української державності усіляко фальсифікується.

Відтак, виникає закономірне питання про доцільність вивчення історичного досвіду діяльності спецслужб в Україні і, власне, українських спецслужб не тільки для покращення розвідувальної діяльності, проведення назрілої реформи спецслужб відповідно до норм і стандартів демократії, а й для відродження пам'яті історії за формулою «минуле-сучасне-майбутнє», що означає: створення на базі уроків минулого передумов для осмислення проблем сучасності і визначення перспектив та шляхів досягнення мети у майбутньому. На цьому наголосив і экс-голова СБУ В. Грицак у своєму виступі на презентації в Укрінформі багатотомного видання «Спеціальні служби України від найдавніших часів і до сьогодення»: «Саме зараз час відкрити і проаналізувати заново ті сторінки історії, які пов'язують українські землі, а отже й українські спеціальні служби, із загальноєвропейським контекстом. Це видання має стати застереженням для прийдешніх поколінь, щоб не повторювати помилок, які допускалися у минулому, зокрема за радянських часів»⁹.

Усім зазначеним має зумовлюватися необхідність в досягненні консенсусної площини в застосуванні таких наукових (теоретичних і методологічних) засад, які б забезпечили досягнення важливої мети: в рамках теорії національної безпеки виокремити в окремий об'єкт наукового дослідження

8 аякин Б. Н. Краткая история спецслужб. М.: Политика, 2010. https://royallib.com/read/zayakin_boris/kratkaya_istoriya_spetsslugb.html#0. (дата звернення: 10.03.2022).

9 Презентація видання «Спеціальні служби України від найдавніших часів і до сьогодення». Укрінформ: Мультимедійна платформа іномовлення України. <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2232838-specialni-sluzbi-ukraini-vid-najdavnisih-casiv-i-do-sogodenna.html>. (дата звернення: 01.04.2021).

історію українських спеціальних служб, з конкретними завданнями і функціями, інтегрованих в систему національної безпеки як системну цілісність, з використанням такої методологічної бази, яка б забезпечила комплексність і повноту аналізу крізь призму розуміння мети, цілей, функцій, завдань і ролі яку мають виконувати спецслужби як в механізмі держави, так і в процесі інтеграції системи національної безпеки в єдину систему глобальної безпеки.

У розробку проблеми забезпечення національної безпеки як системної цілісності, нормативного закріплення в законодавстві та визначення поняття «національна безпека» внесли вклад українські науковці: В. Абрамов, В. Богданович, О. Власюк, В. Горбулін, М. Єрмошенко, О. Кириченко, Т. Ковальчук, В. Колесник, В. Крутов, В. Липкан, С. Пиріжків, Д. Прейгер, А. Сіцінський, М. Сіцінська, Г. Ситник, А. Семенченко, А. Сухоруков та інші¹⁰.

Не маючи змоги проаналізувати праці усіх авторів, зазначимо лише окремі, в яких порушувалася проблема теоретико-методологічних засад формування та реформування сектору безпеки України, ролі і місця спецслужб в системі забезпечення національної і міжнародної безпеки.

Серед монографічних видань привертає увагу фундаментальна праця професора О. Власюка, в якій розглянуто як науково-методологічні підходи до формування системи національної безпеки України, так і практичні шляхи вирішення наявних у цій сфері численних проблем. Робота відображає наукове бачення національної безпеки як системного явища, проблем забезпечення національної безпеки в умовах глобалізації світу, еволюції загроз національній безпеці України, питань формування української національної ідентичності, людського розвитку, регіональної політики, інформаційної безпеки та реформування воєнної організації держави. У передмові автор, зокрема, наголошує на значенні історичних досліджень у вирішенні проблеми державної політики національної безпеки, яка, на його думку, «є чи не найголовнішою проблемою ефективного управління суспільством, що трансформується»¹¹.

Новий підхід до вивчення проблеми теоретико-методологічних засад формування державної політики національної безпеки України на основі української національної ідеї в рамках духовної парадигми національної безпеки висвітлено в монографії В. Куйбіди та В. Пасічника. Автори, зокрема, наголошують «... при формуванні державної політики національної безпеки,

¹⁰ Колесник В. Т. Теоретичні підходи до методологічної функції законодавчого визначення національної безпеки України. Державне управління. Інвестиції, практика, досвід. №21. 2016 (115-118). С. 115.

¹¹ Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики. Вибрані наукові праці. К.: НІСД, 2016. 528 с.

пропонується звернутися до національної ідеї як методологічної основи нової духовної парадигми національної безпеки, посиляючись на її складники. На підставі цього пропонується новий підхід до розгляду національної безпеки, в якому, крім основного завдання захисту національних інтересів та цінностей, вводяться нові складники державної політики національної безпеки: національна ідентичність, національне покликання, національні інтереси, механізми їх реалізації (національна держава і національна стратегія) та захисту (система національної безпеки). Такий підхід дає змогу істотно підвищити ефективність державної політики національної безпеки, ... та розширити її зміст»¹².

О. Дзьобань переконливо доводить, що система забезпечення національної безпеки як цілісність може бути досліджена в межах діалектичного, структурно-функціонального, синергетичного, системного, інформаційно-ціннісного та інших підходів¹³. Перспективним видається аналіз проблеми засобами методології системно-комплексного цілісного наукового дослідження¹⁴.

Не варто залишати поза увагою інтегральну методологію «науки складних систем» (Complexity Science) або надскладних систем антропосоціокультурного типу, яка інтегрує основні досягнення загальної теорії систем і водночас долає її обмеженість у моделюванні (у тому числі й комп'ютерному) складних соціальних процесів у контексті їх самозбереження та самоорганізації. Дослідник систем антропосоціокультурного типу М. Каган пише про це так: «Цілісність включена в онтологічну концепцію як позначення найважливішої властивості системи, яка при найвищих рівнях складності і жорсткій структурній регламентації зберігає такий міцний зв'язок своїх підсистем і елементів всередині останніх, який є міцнішим, ніж їхній зв'язок із зовнішнім середовищем, що забезпечує системі можливість самозбереження, самоудосконалення, саморозвиток при незмінній якісній визначеності»¹⁵. Особливо це стосується надскладних систем антропосоціокультурного типу до якого відносяться усі соціальні системи. Такими є, за оцінкою науковця, як суспільство, так і різні його сфери і підсистеми, які можуть виконувати свої функції ефективно тільки у взаємодії, яку забезпечує соціальна комунікація¹⁶.

12 Куйбіда В. С., Пасічник В. М. Засади державної політики національної безпеки України : Монографія. /За заг. ред. В. С. Куйбіди. Київ : НАДУ, 2020. С.13

13 Дзьобань О.П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (методологія дослідження та забезпечення): Монографія. Харків: Константа, 2006. С. 52.

14 Зеленков, М. Ю. Теоретико-методологические проблемы теории национальной безопасности Российской Федерации : Монография. М.: Юридический институт МИИТа, 2013. 196 с.

15 Каган М. С. Системность і целостность. Вопросы философии. 1996. № 12. С. 13-18.

16 Каган М. С. Формирование личности как синергетический процесс. Синергетическая парадигма: Человек и общество в условиях нестабильности. М.: Прогресс-Традиция, 2003. С. 217-219.

Якщо поширити міркування М. Кагана на проблему історії українських спецслужб, які є невід'ємним елементом в структурі системи національної безпеки України як цілісності, приходимо до гіпотетичного висновку (він має перспективу бути підтвердженим відповідними дослідженнями), що не зважаючи на історичні умови і особливості генезису української державності, українські спецслужби, будучи включеними в систему силових структур на етапах її відродження, завжди виконували функцію захисту безпеки власної національної держави від внутрішніх і зовнішніх загроз і, навіть в сучасних умовах, інтегруючись в систему глобальної безпеки, перебувають на сторожі національних інтересів України.

Аналіз нечисленної літератури з методології виникнення, становлення та зміцнення сектору безпеки України, суб'єктів та засобів її забезпечення свідчить, що перевага в ній надається парадигмі системних міждисциплінарних досліджень. У цих рамках залишається поза увагою проблема методологічного забезпечення історії українських спецслужб та вписування результатів цих досліджень у вирішення нагальних проблем їхнього реформування в умовах глобальних викликів сучасності. Такі дослідження потребують методології, яка б забезпечила вирішення цієї проблеми в системі координат інтегральної картини безпеки поряд з традиційно вживаними методами та відводила історичним дослідженням, якщо не ключове, то вагоме місце.

Керуючись аксіомою, що в науці не існує обмежень на кількість методологічних підходів (головне, щоб вони відповідали обраній автором парадигмі наукового дослідження), вважаємо за доцільне загострити увагу на пізнавальному *ресурсі* трансдисциплінарного підходу, що оголошений ЮНЕСКО провідним в організації наукового і освітнього процесу в ХХІ ст. та у вирішенні складних проблем природи і суспільства за умови обов'язкового збереженні культурного розмаїття людства¹⁷.

Одними з перших термін «трансдисциплінарність» стали вживати фахівці Центру сучасної антропології Е. Морена в Парижі. Різницю між міждисциплінарними та трансдисциплінарними дослідженнями вони пояснюють оригінальним чином: «Міждисциплінарність може означати винятково те, що різні дисципліни «сідають за стіл», на кшталт того, як різні нації збираються в ООН, щоб заявити про свої власні національні права і про свій власний суверенітет

17 UNESCO on the World Conference on Higher Education (1998). Higher Education in the Twenty-First Century: Vision and Action. Available: <http://www.unesco.org/cpp/uk/declarations/world.pdf> (дата звернення: 01.02.2022).

в просторі замиреного співіснування з сусідами. Йдеться про те, що міждисциплінарність означає обмін думками і кооперацію в органічному вимірі... Тоді як в парадигмі трансдисциплінарності обов'язково присутні когнітивні схеми¹⁸, які можуть трансформуватися з одних дисциплін у інші... Інтер-, полі- і трансдисциплінарні комплекси знання довели свій конструктивний потенціал в історії науки; ... серед базових понять трансдисциплінарності ключовим є кооперація, точніше з'єднання чи взаємозв'язок або, ще точніше, спільний проєкт»¹⁹. Головна відмінність трансдисциплінарної методології від традиційного міждисциплінарного підходу полягає в тому, що перша зорієнтована не стільки на поглиблене вивчення об'єктів як на формулювання проблем по-новому, що відкриває нові перспективи в дослідженні, здавалося б, давно вивченого.

Парадигма трансдисциплінарності багатовекторна. Площиною, яка пересікає вісі, направлені за основними рівними векторами, є ціннісно-цільові параметри наукової діяльності, зорієнтовані на збереження культурного розмаїття людства в умовах глобалізації²⁰. Шлях у цьому напрямку єдиний: розробка стратегій кросскультурної взаємодії, у тому числі управлінських, з метою гармонічного розвитку багатополярного суспільства²¹.

Для прикладу, існує вектор розвитку трансдисциплінарності в напрямку самостійної наукової дисципліни (Трансдисциплінарність - 4), що є предметом дискурсу представників російської школи трансдисциплінарності (Available: <http://www.anoitt.ru>). Прикладом розвитку трансдисциплінарності в напрямку пошуку формального зв'язку окремих дисциплін (Трансдисциплінарність -1) є американська школа трансдисциплінарності (Інституту комплексних проблем Санта Фе (США, штат Нью-Мексико). Available: <http://www.santafe.edu/sfi/organization/vision.html>) і швейцарська школа трансдисциплінарності (Network for Transdisciplinary in sciences and humanities. Available: <http://www>.

18 Когнітивні схеми - це системи взаємозв'язків між поняттями які забезпечують більшу ймовірність переходу від одних ідей до інших, що важливо за умов проведення аналітично - експериментального дослідження та здійснення дослідницько-інноваційної діяльності. Для прикладу, якщо дослідник в процесі наукового пошуку переконається в тому, що тоталітарні режими загрожують демократії, правам людини він, відповідно, буде шукати, наприклад, в філософії, психології, або в міжнародних документах з прав людини критерії і чинники, за яких спецслужби не просто повинні, а й можуть залишатися нейтральними до пануючого режиму, виконуючи функції захисту національної безпеки держави, суспільства, людини. І, навпаки, результати будуть іншими, якщо переконання дослідника будуть протилежними.

19 Morin E. La Tête bien faite. Repenser la Réforme – Réformer la Pensée. Paris: Editions du Seuil, 1999. (155 p.) p.136.

20 Трансдисциплінарність в современной науке. ПСИХОЛОГОС.Энциклопедия практической психологии. <https://www.psychologos.ru/articles/view/transdisciplinarnost-v-sovremennoy-nauke> (дата звернення 01.02.2022).

21 Бунина В. Г. Управление культурным разнообразием: Второй всемирный доклад ЮНЕСКО (2009). От информационного общества к обществу знания. Вестник РУДН, серия Социология. 2010. №3. С. 12-22. <https://cyberleninka.ru/article/n/upravlenie-kulturnym-raznoobraziem-vtoroy-vsemirnuy-doklad-yunesko-2009-ot-informatsionnogo-obschestva-k-obschestvam-znaniy> (дата звернення: 01.02.2022).

transdisciplinarity.ch/). Французька школа трансдисципліарності надає перевагу більш тісному внутрішньому зв'язку з особистим досвідом науковця, а також використанню генеральних метафор, які мають фундаментальне пізнавальне значення (Трансдисципліарність – 2,3) (International Center for Transdisciplinary Research. Available: ²²<http://nicol.club.fr/ciret/>). Усі ці напрямки демонструють, що трансдисципліарність не протистоїть дисциплінарним моделям пізнання, а доповнює мультидисциплінарний та міждисциплінарний підходи в науковому дослідженні²³.

Актуальність трансдисциплінарного підходу в наукових дослідженнях зростає тому, що в його рамках аналіз об'єкта наукового вирішення проблеми є змістовнішим, бо не обмежується гранями окремо дисциплінарного («нарізає» навколишній світ на окремі предметні сфери), міждисциплінарного (допускає пряме перенесення методів дослідження з однієї наукової дисципліни до іншої) чи мульти/полідисциплінарного (сприяє інтеграції дисциплінарних і міждисциплінарних знань шляхом створення узагальненої картини предмета дослідження) підходів²⁴. За визначенням трансдисциплінарний простір – це поєднання наукового і суспільного дискурсів, в якому «... реально і віртуально можуть і повинні брати участь не тільки вчені, а й політики, і пересічні громадяни»²⁵.

Вбачається, що не менш актуальною трансдисциплінарна методологія може бути і в дослідженнях з історії українських спецслужб, позаяк в її параметрах головною є ідея відкритості окремих наукових кластерів до зв'язку в межах предметної сфери інтеграції наукового знання задля досягнення конструктивного практичного результату із застосуванням, для прикладу, інтерактивних методів розв'язку задач багатокритеріальної оптимізації²⁶. А будь-яка проблема практичного спрямування має вирішуватися із посиленням на «присутність в історії близького по смислу досвіду»²⁷.

²² <http://nicol.club.fr/ciret/>

²³ Мокий В. С. Основы трансдисциплинарности. Нальчик: ГП КБР «Республиканский полиграф комбинат им. Революции 1905 года», 2009. 368 с.

²⁴ Мірошниченко М. І. До питання методологічного забезпечення проблеми удосконалення правової політики в контексті повномасштабної правової реформи в Україні /Правова політика в Україні: питання теорії та практики. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції у 2-х Т. К.: Національна академія прокуратури України, 2014. Т.1. С.252-255.

²⁵ Киященко Л. Я., Моисеев В. И. Философия трансдисциплинарности. М.: РАН, 2009. URL: <http://transstudy.ru/filosofiya-transdisciplinarnosti>. (дата звернення: 05.05.2022)

²⁶ Виконання задач багатокритеріальної оптимізації відбувається за участю експерта - людини, яка обирає та ухвалює рішення на основі інформації, представленої системою підтримки прийняття рішень. Можлива участь групи з декількох експертів. У випадку участі людини у пошуку розв'язку, алгоритми та методи називають інтерактивними. Вікіпедія https://uk.wikipedia.org/wiki/багатокритеріальна_оптимізація (дата звернення: 06.05.2022).

²⁷ Колесникова И.А. Трансдисциплинарная стратегия непрерывного образования. Непрерывное образование XXI век: Научный электронный журнал. (2014) (8 с.) С. 4. <<https://ill21.petrsu.ru/journal/article.php?id=2642>> (дата звернення: 30.05.2022).

Сучасні тенденції в історичній науці тяжіють до створення цілісного уявлення про об'єкт дослідження із залученням практик інших наук²⁸. Не залишаються поза увагою і когнітивні моделі оцінки складної архітектоніки взаємозв'язків об'єкта, що досліджується. В результаті, формується своєрідний образ (модель) віртуальної реальності,²⁹ заснований на синтезі ідей та методів інших наук, які доповнюють, на рівні абстрактних узагальнень, пізнавальні можливості методів історичного пізнання³⁰.

У цьому зв'язку, в літературі справедливо, на наш погляд, наголошується, що застосування трансдисциплінарного підходу в історичних дослідженнях допомагає виявити навіть латентні, віддалені генетичні зв'язки у яких перебуває об'єкт дослідження. Конструктивний пізнавальний ресурс цього підходу посилюється, коли історик ставить перед собою завдання на основі позаджерельних інтуїтивних уявлень отримати знання з конкретної історичної проблеми, які за своїм змістом і повнотою перевершують, те, що можна було б отримати в рамках традиційного історичного підходу, переважно зорієнтованого на аналіз архівних та історичних джерел³¹.

Мова йде про вихід дослідника на рівень гуманітарних і соціокультурних цінностей. Трансдисциплінарна матриця наукових досліджень якраз і передбачає включення в контекст наукового аналізу цих цінностей³². Як зауважує М. Єрошкін: «У випадку з історією соціокультурний аспект ... має значно більше значення, ніж для багатьох інших наук, як природничих, так і гуманітарних, оскільки власне історичні уявлення відіграють важливі в суспільстві організуючу і соціально-комунікативну роль»³³. Далі науковець підкреслює, що специфічно ціннісні основи історичного пізнання формують як загальні принципи дослідження минулого та уявлень про минуле в індивідуальній та суспільній свідомості, так і роботу-мислення дослідника-історика на різних рівнях і етапах пізнання³⁴.

28 Киященко Л.П. Занепокоєння становлення цілісності. Варіації на тему трансдисциплінарності. Питання філософії. 2015. № 11. С. 76-86.

29 Розін В.М. Обговорення феномена трансдисциплінарності – подія наукової революції. Питання філософії. 2016. № 5. С. 106-116.

30 Аршинов В. Г., Буданов В. Г. Системи та мережі у контексті парадигми складності. Питання філософії. 2017. № 1. С. 50-61.

31 Хвостова К.В. Трансдисциплінарність в історичному знанні. Діалог з часом. 2018. Вип. 62. https://roi.ru.translate.google.com/publications/dialogue/article/62_1/khvostova_k.v/transdisciplinarity-in-historical-knowledge. (дата звернення: 22.02.2022).

32 Киященко Л., Моисеев В. Философия трансдисциплинарности. М.: ИФ РАН, 2009. 205 с. <http://anoitt.ru/index5.php> (дата звернення: 22.02.2022)

33 Ерошкин М.А. Роль ценностей в историческом познании. Автореферат... кандидата философских наук. Киров, 2010. С.4 <https://core.ac.uk/download/pdf/197418777.pdf>. (дата звернення: 22.02.2022).

34 Там само. С. 5.

Методологія історії українських спецслужб традиційно зорієнтована на концепти монодисциплінарності та міждисциплінарності. Досліджуються причини, передумови, умови, періоди становлення, виникнення, розвитку спецслужб, процес їх інституціоналізації у зв'язку з інституціоналізацією і централізацією публічної влади у різних формах на теренах України, трансформації в українські спецслужби з урахуванням тієї обставини що цей процес, як переконує О. Дзьобань, проходить в умовах соціокультурних трансформацій, тобто в системі соціокультурних цінностей. Закономірно, це й актуалізується потребу в застосуванні трансдисциплінарного підходу з відповідними стратегіями наукового пізнання.

У зв'язку із вище викладеним, не претендуючи на винятковість своїх суджень щодо методології дослідження історії спецслужб в рамках парадигми трансдисциплінарності, пропонуємо схему-алгоритм, яка розкриває механізми застосування конкретно наукових методів історичного дослідження та методів інтеграції ново отриманого знання у спільне вирішення дисциплінами-учасниками дискурсу, наприклад, такої багатofакторної проблеми як реформа українських служб на основі демократичних стандартів і цінностей ЄС та НАТО в контексті забезпечення національної безпеки як системної цілісності й інтеграції її в систему глобальної безпеки.

За основу у розбудові схеми ми беремо такі положення:

1. Перш ніж проводити реформу спецслужб, реформаторам слід впевнитися, що вони добре розуміють їх природу, цілі, функції завдання та роль, яку вони виконують в механізмі держави. Це розуміння має засновуватися на науково обгрунтованих знаннях як теорії державного управління, національної безпеки, так і на уроках історії.

2. На емпіричному рівні кожна окремо спецслужба має чітко визначену сферу діяльності, специфічні завдання, форми та методи роботи. Проте не є автономною у процесі забезпечення державної і національної безпеки, оскільки існує єдиний набір зобов'язувальних норм, правил в площині яких вони функціонують і взаємодіють. Отже не існує окремих «логік» функціонування спецслужб. Уся їхня діяльність підпорядкована єдиному завданню – здійсненню спеціальних операцій в інтересах власної держави, суспільства, людини та міжнародної безпеки.

3. На окремих етапах історії України діяльність спецслужб пронизувала ідеологія пануючих політичних режимів, а керівництво спецслужб було

частиною правлячої еліти (наприклад, номенклатура в УРСР). Століття змінювали цивілізації і держави, перемішували різні народи, культури, проте «термін «спецслужба», – наголошував професор С. Кульчицький, – в усіх своїх модифікаціях, аж до таємної поліції, корелює з усіма політичними системами, що створюють подібні структури з метою високопрофесійної протидії внутрішньому та зовнішньому ворогові»³⁵.

На етапі розбудови правової держави громадянського суспільства діяльність спецслужб має трансформуватися в русло практично орієнтованої, демократичної системи державного управління на принципах фаховості, аполітичності та пріоритетів національної і державної безпеки. Голова СБУ не має бути членом жодної політичної партії (чи її прихильником), тому, що будь-яка політична сила отримує владу на певний термін і, зазвичай, не виражає інтереси усієї нації. Це урок історії.

4. В аспекті політичному організуючим чинником, який направляє діяльність спецслужб завжди була держава. З прадавніх часів поняття «держава» (у різних історичних формах її існування) і «безпека» перебувають у нерозривному зв'язку. Власне, необхідність в безпеці породжує державу. З цієї необхідності і випливають її основні цілі і покликання³⁶. Це засвідчує, що базовими в дослідженні історії українських спецслужб мають бути поняття «безпека» та «держава».

Вище наведені основні положення з необхідністю структурують науковий процес дослідження історії українських спецслужб. Він має відбуватися у кількох методологічних зрізах *дисциплінарному, міждисциплінарному, мультидисциплінарному та трансдисциплінарному*, що відображають та забезпечують увесь спектр дисциплінарних і міждисциплінарних взаємодій і практик з інтеграцією отриманого знання в трансдисциплінарну матрицю наукових досліджень і потреб практики.

Для *дисциплінарних* підходів характерна лінійна логіка в пізнанні і розумінні об'єкта. Це послідовний процес виокремлення в об'єкті предметів дослідження, а також формування теоретичних принципів і засобів монодисциплінарного дослідження та отримання максимально граничного знання про ознаки, властивості, функції досліджуваного явища чи предмета.

35 Кульчицький С. Вертикаль державної безпеки в системі диктатури більшовицьких вождів (1917-1938 рр.). Радянські органи державної безпеки в Україні (1918-1991 рр.): історія, структура, функції: Матеріали круглого столу, 19 грудня 2013 р., м. Київ / Упоряд.: О. Г. Бажан, Р. Ю. Подкур. К.: Інститут історії України НАН України, 2014. С.17.

36 Воронцов С. А., Понделков А. В. О совершенствовании государственной политики в сфере обеспечения государственной безопасности. Социология. Власть. 2016. № 2. С.126

Застосовуються і відповідні підходи (системно-структурний, системно-функціональний), методи та методики наукового аналізу: описання, фіксація окремих властивостей і граней об'єкта пізнання, попередня класифікація фактів, вже зафіксованих на основі певних принципів та сформульованих на основі існуючих теорій; порівнювання зафіксованих фактів тощо.

У нашому випадку – це аналіз писаних історичних джерел, наративних джерел, преси як історичного джерела і, особливо, архівних документів з яких дослідник черпає відомості про причини, умови виникнення, становлення та трансформації спецслужб на теренах України, час виникнення власне українських спецслужб, їх завдання і функції, зародження методів діяльності тощо.

В переліку джерел на рівні дисциплінарного підходу провідну роль відіграють архівні матеріали. За фаховою оцінкою «архівні документи – це... «будівельні блоки», що формують фундамент для реконструкції й аналізу минулого. Саме факт наукового опрацювання дослідником інформації архівного документа, яке може здійснюватися за різними напрямками, ... включення цього документа до сукупності, що утворює так зване джерельне поле проблеми (теми), є одним із найсуттєвіших чинників, що фіксує стан досліджуваного документа як історичного джерела»³⁷. Методи надання необхідних відомостей для конструювання адекватної моделі минулого з використанням архівних матеріалів надає архівознавство³⁸.

На методологічному зрізі **міждисциплінарних** досліджень вирішується завдання знаходження в об'єкті схожих предметних кластерів, що дозволяє використовувати методологію однієї дисципліни для вирішення проблем іншої. Основною ідентифікаційною рисою міждисциплінарних підходів є встановлення підпорядкованості між взаємодіючими дисциплінами. «Головною» у цій взаємодії є та, що формує проблематику і цілі міждисциплінарного дослідження, а також з позицій якої здійснюється остаточне тлумачення його результатів.

Дуже важливе застереження! Необхідність у запровадженні дослідницьких засобів із арсеналу інших наук для дослідження історії українських спецслужб має визначатись, насамперед, цілями і завданнями конкретних досліджень, філософськими ідеями, соціальними і культурними цінностями,

37 Кулешов С. Ще раз про «джерело». Студії з архівної справи та документознавства. 2002. Т. 8. С. 135-139.

38 Виноградов В. М., Стяжкин Н. И., Цаленко М. Ш., Чумаченко Э. Г. Теоретические проблемы архивоведения с точки зрения информатики. Научно-техническая информация. 1984. № 9. С. 2.

актуалізованими в рамках парадигми державотворення на теренах України, практично орієнтованої парадигми державного управління та теорії національної безпеки.

Міждисциплінарні дослідження зорієнтовані на теоретичні узагальнення засновані на емпіричному матеріалі, отриманому на рівні дисциплінарних досліджень. Традиційно використовуються методи теоретичного рівня пізнання: аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, дедукція, ідеалізація, історико-порівняльний, історико-генетичний, історичний і логічний методи тощо.

Серед названих методів в дослідженні історії українських спецслужб вагоме значення мають історичний і логічний методи. Різниця між цими методами відносна, вони взаємопов'язані і нероздільно використовуються в науковому пізнанні. Як методи пізнання характеризують відношення між історично об'єктивною дійсністю, що розвивається та її відображенням в теоретичному пізнанні. Історичне розкриває конкретні особливості розвитку об'єкта, його хронологію, ознаки та унікальні індивідуальні властивості. Логічне відображає речі і явища в узагальненому вигляді, підкреслює нормативні та об'єктивні їх характеристики в поняттях, виявляє сутність в абстракціях. Логічне, зазвичай, не враховує історичних особливостей і випадковостей в процесі видимого розвитку.

Філософ права, фахівець з історії політичних і правовий учень В. Нерсисянц пише про значення історичного і логічного в науковому пізнанні: «Чисто теоретико-логічне зображення об'єкта пізнання без урахування історичної обумовленості теоретичних категорій і власної логіки історії (а, отже, внутрішньої логіки розвитку конкретного об'єкта пізнання у його історичному розвитку) може завершитись лише схоластичними конструкціями і абстрактними схемами, відірваними від реальної історії. Водночас, чисто історичному підходу властиві свої ілюзії, засновані на некритичній ідеалізації того чи іншого етапу історичного розвитку»³⁹.

Мова йде про таке поєднання історичного і логічного, завдяки якому «стає можливим у самому теоретичному (логічному) відтворити конкретну цілісність зрілого об'єкта дослідження, виразити реальне значення історичного розвитку, а в теоретико-логічному зберегти і виразити смисл історико-

³⁹ Нерсисянц В. С. История и современность (об укреплении взаимосвязей юридических дисциплин исторического и теоретического профиля). Методология историко-правовых исследований. М.: Институт государства и права СССР. 1980. С. 42.

генетичного»⁴⁰. Отже, щоб історично зрозуміти емпірично дане явище на сучасному етапі його розвитку, для цього не обов'язково занурюватися в глибину віків та досліджувати в деталях минуле⁴¹.

З концепту взаємозв'язку історичного і логічного в науковому пізнанні впливає важлива для аналізу історії українських спецслужб теза: ці спеціальні органи, перед якими стоїть головне завдання по забезпеченню суспільства, держави, індивіда від внутрішніх і зовнішніх загроз, досягають у той чи інший період свого розвитку певного рівня історичної зрілості, а в механізмі сучасної Української держави активно відтворюють усі ті необхідні для конструктивного функціонування елементи і зв'язки, які відповідають їх природі і призначенню. І, навпаки, утримуючи інформацію про досвід попередніх своїх перетворень, відмовляються від усього, що заважає реалізовувати цілі, функції і завдання, покладені на них державою і суспільством.

Інакше кажучи, усі історичні передумови зародження конкретних органів та інституцій (спецслужб) в процесі генезису української державності обов'язково присутні у розвиненій їхній структурі. Отже, досліджуючи історію українських спецслужб, важливо відобразити цей процес не тільки в історичних фактах, а й у логіці понять, базуючись на історичних фактах, що супроводжували цей процес.

У цьому разі визначені нами базовими в дослідженні історії українських спецслужб поняття «безпека» і «держава» закладають основу в логіку понять в такій історичній послідовності: «державна безпека» у контексті ранніх умов формування державності у всіх її формах та в епоху середньовіччя; «безпека держави» в модерну епоху формування національних держав як суб'єктів міжнародних відносин; «національна безпека» на етапі проголошення незалежності та розбудови правової держави громадянського суспільства, усвідомлення необхідності захисту національних інтересів з урахуванням геополітичного розташування України і пов'язаними з цим проблем; «регіональна безпека» і «глобальна безпека» в умовах євроінтеграції та глобалізації.

Запропонована для аналізу послідовність понять в їхній історичній генезі не позбавлена логічних підстав. По-перше, соціальна онтологія

40 Нерсисянц В. С. История и современность (об укреплении взаимосвязей юридических дисциплин исторического и теоретического профиля). Методология историко-правовых исследований. М.: Институт государства и права СССР. 1980. С. 42.

41 Ильенков Э. В. Диалектика абстрактного и конкретного в научно-теоретическом мышлении. Российская политическая энциклопедия. М., 1997. С. 278-289.

має зв'язок, що містить попередньо обґрунтовані поняття та категорії, які використовуються для опису та дослідження історії та сучасних суспільних процесів. По-друге, виходячи з єдності історичного і логічного в процесі наукового пізнання, маємо керуватись визнаною аксіомою: що було першим в історії має бути першим і в теорії та знаходити відображення у логічній послідовності відповідних понять. По-третє, змістове визначення понять маркує рівень усвідомлення сутності зв'язків і відношень між явищами реальної дійсності на певному історичному етапі розвитку науки та відображає світоглядну позицію автора. По-четверте, і головне, ключові поняття, інституційні суб'єкти і правова основа державної політики в сфері забезпечення умов безпеки неодноразово зазнавали змін в залежності від конкретних історичних умов, модернізації суспільних процесів, політичної кон'юнктури, військової могутності держави, ефективності правоохоронних структур та багатьох інших факторів.

На наукове осмислення ключових, співвідносних в теорії безпеки понять, має прямий вплив концептуальне визначення базової категорії «безпека». У цьому зв'язку наукового осмислення таких феноменів як державна безпека, національна безпека, співвідношення національної безпеки та інших видів безпеки, організація, удосконалення і координація діяльності спецслужб із забезпечення безпеки має відбуватися у кореляції з названою категорією (усі вони співвідносні з цією категорією). Проте існує проблема. Ця категорія сама потребує консенсусного концептуального обґрунтування⁴².

У цьому разі, із-за різного розуміння категорії «безпека» простої відповіді на питання про одиницю аналізу, тобто ключове поняття, яке має використовуватися в процесі пізнання мети та завдань в діяльності українських спецслужб, їх модернізації на кожному окремому етапі історичного розвитку, ми не отримаємо. Тому, висуваємо пробну гіпотезу щодо доцільності використання того чи іншого поняття з огляду на особливості генезису української державності на тому чи іншому етапі історії України.

На ранніх етапах становлення української державності і в епоху середньовіччя у вивченні історії українських спецслужб ключовим, як видається, має бути поняття «державна безпека», позаяк історично ранні прототипи сучасних спецслужб, забезпечували *державну безпеку* у розумінні захисту основ існування країни.

⁴² Дзьобань О.П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (методологія дослідження та забезпечення): Монографія. Харків: Константа, 2006. 440 с. https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5234/1/Dzeban_2006.pdf (дата звернення 08.10.2021).

Для ранніх періодів розвитку державності та епохи середньовіччя не характерне застосування поняття «держава» в сучасному розумінні як політико-правового інституту. Уживаючи термін «безпека держави» розуміють безпеку країни тому, зазвичай, застосовують словосполучення «держава-країна». Воно, згідно середньовічної культурної традиції, отожднюється з поняттями «країна», «народ». Отже, з лінгвістичної точки зору терміни «країна», «держава», «народ» можуть застосовуватися як взаємно замінювані, виходячи із завдань і мети конкретних досліджень на ранніх етапах державотворення.

У цьому разі, слід погодитись з думкою дослідника історії спецслужб Росії С.Воронцова. Він слушно зазначає: «Спочатку забезпечення безпеки не виокремлювалось у відособлену функцію держави і обмежувалось в основному створенням умов для матеріального та духовного благополуччя людей»⁴³. Виникнувши разом з державою, точніше з ранніми історичними формами державності, функція захисту державної і суспільної безпеки ще не виокремлюється із загальної охоронної функції держави: державні інститути, як правило, багатофункціональні, і переважна більшість з них у той чи інший спосіб займались правоохоронною діяльністю; спецслужби як такі відсутні⁴⁴.

На сутнісних аспектах розмежування понять «держава» і «країна» наголошує, наприклад, Д. Ірошніков. Державу розуміють як політичну систему влади, як особливу організацію, а країна характеризується переважно історичними і культурними факторами, включаючи населення, спільність території. «Таке ж розмежування, – пише автор, – існує в іноземних мовах. Так, для прикладу, в англійській мові розмежовують поняття «state» (держава) і «country» (країна), ... в німецькій – відповідно «staat» (держава) і «land» (країна), ... в французькій – «etat» (держава) і «pays» (країна)»⁴⁵. Відповідно, розуміння державної безпеки впливало з природи і властивостей держави-країни «убезпечити життєдіяльність людини і суспільства від внутрішніх та зовнішніх загроз»⁴⁶. Закономірно, що система державної безпеки включала «економічну,

43 Воронцов С. А. О необходимости совершенствования государственной политики и управления в сфере безопасности. Проблемный анализ и государственно-управленческое проектирование. 2013. Вып. 4. С.7 (дата звернення: 14.04.2022).

44 Там само.

45 Ирошкин Д. В. Государственная безопасность как правовая категория. Вестник РУДН, серия Юридические науки. 2013, № 3. С.38 <http://journals.rudn.ru/law/article/view/5987/5440> (дата звернення: 15.04.2022).

46 Редкоус В. М. Некоторые вопросы совершенствования Стратегии национальной безопасности Российской Федерации // Право и государство: теория и практика. 2009. № 8. С.88.

соціально-політичну, духовно-ідеологічну сфери життєдіяльності суспільства у кореляції з безпекою самої держави»⁴⁷.

Дослідники мають врахувати, що до середини XIX ст. у різних історичних джерелах панував термінологічний хаос і тільки з виникненням науки історії, юриспруденції терміни починають формуватися як наукові поняття. В літературі зазначено, що вперше поняття «державна безпека» з'являється в російських наукових публікаціях XIX ст., а в радянську добу він офіційно почав вживатися з квітня 1934 року у зв'язку з утворенням в складі Народного комісаріату внутрішніх справ Головного управління державної безпеки⁴⁸.

Ключовим у процесі пізнання діяльності українських спецслужб в період виникнення, розвитку та відновлення української національної держави як суб'єкта міжнародних відносин, як видається, має бути поняття «безпека держави». Його можна визначити як стан держави (яка є організаційно-правовою формою об'єднання народу, нації), виражений в існуванні та забезпеченні умов захисту державного ладу, державних органів, територіальної цілісності держави та її суверенітету від внутрішніх та зовнішніх загроз.

В аналізі проблеми трансформації та діяльності українських спецслужб на етапі проголошення незалежності та розбудови правової держави, громадянського суспільства в Україні доцільно використовувати поняття «національна безпека». Його обсяг виражений у діалектиці відношення понять «безпека особистості», «безпека суспільства» (українського народу, нації), «державна безпека».

Поняття «регіональна безпека» і «глобальна безпека» як ключові, доцільно використовувати в аналізі діяльності українських спецслужб на сучасному етапі в контексті забезпечення національної й міжнародної безпеки в геополітичному вимірі.

Безумовно, всі наведені поняття мають бути концептуально вивіреними на основі досягнення консенсусу між дисциплінами – учасницями дискурсу. Такий консенсус забезпечує мультидисциплінарний підхід.

Наукові дослідження в рамках *мультидисциплінарного (полідисциплінарного)* підходу здійснюються не на основі емпіричних даних, а на філософських узагальненнях, уявленнях про пануючу природничо наукову

47 Опалев А. В. О некоторых базовых критериях Закона Российской Федерации «О безопасности» и Концепции национальной безопасности Российской Федерации. ФСБ России. Правовое регулирование деятельности федеральной службы безопасности по обеспечению национальной безопасности Российской Федерации: Научно-практический комментарий / Под ред. В.Н. Ушакова, И.Л. Трунова. М., 2006. С. 208.

48 Васильев С. Новые подходы к понятию безопасности России. *Обозреватель*. № 3 март 1999 года. <http://www.fsb.ru/fsb/smi/interview/single.htm%21id%3D10342780%40fsbSmi.html> (дата звернення: 06.06.2022).

картину світу. Цей підхід не передбачає перенесення методів дослідження із однієї дисципліни в іншу. Усі вони перебувають у власному предметному полі, застосовуючи свої дисциплінарні підходи і методи. Проте, при співставленні результатів дисциплінарних досліджень в рамках мультидисциплінарного підходу вдається знайти нові, раніше не відомі спільні грані в предметних галузях, які підлягають дослідженню. Інтерпретація отриманих дисциплінарних результатів відбувається з позицій «головної» провідної дисципліни.

Своє практичне застосування мультидисциплінарний (полідисциплінарний) підхід знайшов передусім в роботі експертних груп. Його переваги очевидні у вирішенні дисциплінарної проблеми, коли виникає потреба у врахуванні багатьох відомих факторів, що є предметом дослідження інших наук⁴⁹.

У нашому випадку, мультидисциплінарний підхід вбачається актуальним у вирішенні проблеми забезпечення національної безпеки у окремих її сферах в умовах глобалізації. Еволюцію загроз національній безпеці України у конкретних сферах в контексті глобального виміру всебічно аналізує в своїй роботі О. Власюк⁵⁰.

І тут знову повернемося до заявленої в нашій схемі практичної проблеми реформи українських спецслужб відповідно до демократичних стандартів. Цей процес має відбуватися в рамках концепту, який є невід'ємним складником Стратегії національної безпеки України. Науковці наголошують, що багатоаспектність і комплексність проблеми національної безпеки робить її предметом дослідження фахівцями, практично, всіх галузей наукових знань: філософії, соціології, права, психології, економіки, математики, екології, біології, охорони здоров'я тощо⁵¹. Об'єктивно виникає потреба в об'єднанні розрізнених наукових потужностей у єдиний комплекс, скерований на розв'язання проблем, які не можливо вирішити в ситуації дисциплінарної ізолюваності⁵².

Насправді існує проблема недосконалості теоретико-методологічних засад формування державної політики національної безпеки. В. Куйбіда та В. Пасічник зазначають: « Сьогодні в теорії національної безпеки домінують

49 Трансдисциплінарність в современной науке. ПСИХОЛОГОС. Энциклопедия практической психологии. <https://www.psychologos.ru/articles/view/transdisciplinarnost-v-sovremennoy-nauke> (дата звернення: 09.10.2021)

50 Власюк О.С. Названа праця. С.51-123.

51 Чорний С. С. Проблеми забезпечення національної безпеки. Сучасні проблеми забезпечення національної безпеки держави: тези III Міжнародної науково-практичної конференції (26 листопада 2020 року). К.: Інститут УДО України КНУ імені Тараса Шевченка, 2020. (391 с.) С.217-219

52 Чайка Я. М. Трансдисциплінарність як принцип організації наукового дослідження у вирішенні комплексних проблем. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. №102. 2011. С. 29-32

два підходи щодо розгляду національної безпеки: як захисту національних інтересів (С. Браун, Б. Броді, Г. Кіссінджер, У. Липман, М.Каплан, Дж. Коллінз, Г. Моргентау, С. Хоффман та інші) і захисту національних цінностей (А. Архарія, З. Бжезинський, Д. Кауффман, К. Норр, Ф. Тергер, А. Уолферс та інші). Тому, залишається незрозумілим, на що має бути спрямована державна політика національної безпеки: на захист національних цінностей чи національних інтересів, а також як, що і якою ціною їх потрібно захищати чи реалізувати»⁵³.

На поставлене науковцями запитання, на нашу думку, можна знайти відповідь, звернувшись до методологічного *ресурсу трансдисциплінарного підходу*, що зорієнтований на інтеграцію знань, накопичених в рамках дисциплінарного, міждисциплінарного і мультидисциплінарного підходів на основі кросскультурних принципів, які оголошені ЮНЕСКО невід'ємним і обов'язковим складником соціального управління і регулювання для сталого розвитку суспільства в XXI столітті⁵⁴.

Матриця наукових досліджень і вирішення практичних проблем на основі кросскультурних принципів зв'язує воєдино не штучно сконструйовані, а істинно життєві позиції людей, їх переконання, ідеали, принципи пізнання і діяльності, ціннісні орієнтації як учасників «єдиного функціонального планетарного ансамблю» з істинними нормативними параметрами усього комплексу соціальних, економічних і екологічних питань розвитку сучасного суспільства, які взаємно посилюються і позбавлені перспективи на вирішення поза спільним проектом⁵⁵.

Отже, в рамках трансдисциплінарної парадигми потужний пізнавальний ресурс кросскультурних принципів забезпечує простір для наукових досліджень, зорієнтованих на захист національних цінностей в кореляції з національними інтересами, включеними в контекст проблеми збереження культурного розмаїття людства, як запоруки його усталеного розвитку в третьому тисячолітті. У цьому разі, набуває ваги розробка стратегій усталеного розвитку, котрі б забезпечили «розумне взаємопристосування»

53 Куйбіда В. С., Пасічник В. М. Засади державної політики національної безпеки України : монографія / за заг. ред. В. С. Куйбіди. Київ : НАДУ, 2020. С.13

54 Бунина В. Г. Управление культурным разнообразием: Второй всемирный доклад ЮНЕСКО (2009). От информационного общества к обществу знания. Вестник РУДН, серия Социология. 2010. № 3. С. 12-22. <https://cyberleninka.ru/article/n/upravlenie-kulturnym-raznobraziem-vtoroy-vsemirnyy-doklad-yunesko-2009-ot-informatsionnogo-obschestva-k-obschestvam-znaniy> (дата звернення: 05.05.2022).

55 Мокий В. С., Лукьянова Т. А. Методология научных исследований. Трансдисциплинарные подходы и методы. 2-е изд., пер. и доп. Учебное пособие для вузов. М.: Юрайт, 2021. <https://books.google.com.ua/books?id=6pkREAAQBAJ&pg=PA77&lpg=PA77&dq> (дата звернення: 06.06.10.2022).

різних культур, на противагу будь-яким проявам культурної асиміляції та комунітарного ізоляціонізму⁵⁶.

В літературі наголошується, що трансдисциплінарний підхід – це не так методологія, як антикризова стратегія у вирішенні шляхом відкритої дискусії проблем, спричинених глобалізацією. Досягнення інтеграції в процесі відкритих дискусій дає можливість кожному з її учасників ставитись до власної стратегії як до однієї з багатьох можливих і «сприймати стратегії інших такими ж доречними і переконливими, як і свої власні»⁵⁷.

Закономірно, що в рамках парадигми трансдисциплінарності значно посилюється евристичний потенціал, по-перше, загальнонаукових принципів пізнання, які зазвичай використовуються в історико-теоретичних і історичних дослідженнях: історизму, доповнюваності, міждисциплінарної діяльності, системності, принципу (закону) емерджентності або системного ефекту, комунікативності, кооперації, неперервності і дискретності, взаємозв'язку генезису, структури і функцій тощо; по-друге, підходів та методів якими послуговуються історики на рівні міждисциплінарних та мультидисциплінарних системних досліджень: інтегративного підходу, системно-інформаційного підходу, системно-генетичного, соціологічного підходу, комунікативного підходу тощо.

Враховуючи обмежений ресурс статті, не маємо змоги описати евристичний потенціал далеко не всіх перелічених підходів і методів в дослідженні історії українських спецслужб. Проте звертаємо увагу на дуже важливий момент, усі окремо кластерні дослідження мають орієнтуватися на те, що потенційно їхні результати мають перспективу бути інтегрованими в єдину систему трансдисциплінарного дискурсу. У нашому разі, згідно запропонованої схеми, мова йде про вирішення проблеми реформи українських спеціальних служб на основі демократичних стандартів і цінностей ЄС та НАТО в контексті забезпечення національної безпеки як системної цілісності й інтеграції її в систему глобальної безпеки на основі уроків історії.

Вкотре наголошуємо на важливій методологічній заувазі, слід обов'язково враховувати, що трансдисциплінарна матриця наукових досліджень передбачає включення в контекст наукового аналізу гуманітарних і

56 Бунина В. Г. Управление культурным разнообразием: Второй всемирный доклад ЮНЕСКО (2009). От информационного общества к обществу знания. Вестник РУДН, серия Социология. 2010. №3. С. 12-22. <https://cyberleninka.ru/article/n/upravlenie-kulturnym-raznobraziem-vtoroy-vsemirnyy-doklad-yunesko-2009-ot-informatsionnogo-obschestva-k-obschestvam-znaniy> (дата звернення: 01.02.2022).

57 Pohl C., Hirsch Hadorn G. Principles for Designing Transdisciplinary Research -proposed by the Swiss Academies of Arts and Sciences. München, 2007. P. 22.

соціокультурних цінностей⁵⁸. Мова йде як про цінності національної культури, так і про гуманітарні цінності всепланетарного масштабу.

У підсумку зазначимо:

1. Сучасний стан розвитку науки державного управління в умовах суперечливих процесів глобалізації вимагає використання нових підходів до розв'язання актуальних питань, що виникають у державному управлінні. Такій потребі відповідає пізнавально-практичний ресурс трансдисциплінарного підходу.

В його рамках актуальним є звернення до історичного досвіду, що підтверджує доцільність вивчення історії спецслужб на теренах України і, власне, українських спецслужб не тільки з метою покращення їх діяльності, проведення назрілої реформи відповідно до норм і стандартів демократії, а й для відродження історичної пам'яті за формулою «минуле-сучасне-майбутнє».

2. Спеціальні служби відіграють потужну роль в механізмі держави у частині вирішення проблем національної безпеки як цілісності, невід'ємними складниками якої є державна безпека, безпека держави, суспільства і людини.

З огляду на суперечливі особливості державотворчих процесів на теренах України дослідження історії українських спецслужб доцільно проводити в контексті особливостей становлення та розвитку української державності з урахуванням комплексу об'єктивних зв'язків і відношень у всіх сферах життєдіяльності. О. Дзьобань вказує на це: «Забезпечення всіх рівнів національної безпеки, у тому числі й безпеки суспільства, полягає в реалізації збалансованих інтересів особистості, суспільства і держави у внутрішньополітичній, економічній, соціальній, міжнародній, інформаційній, військовій, екологічній та інших сферах»⁵⁹.

З урахуванням цього, історичні дослідження українських спецслужб дозволять виокремити причини і фактори, що впливали, перш за все, на процес їх модернізації, оцінити як питання модернізації вирішувались в історичному контексті та виокремити помилкові підходи і механізми, зосередити увагу дослідників на ефективному пізнавальному ресурсі.

3. Дискурс-аналіз в рамках трансдисциплінарного підходу вимагає інтеграції знань, отриманих на рівні дисциплінарного, міждисциплінарного

⁵⁸ Киященко Л., Моисеев В. Философия трансдисциплинарности. М.: ИФ РАН, 2009. <http://anoitt.ru/index5.php>. (дата звернення: 05.06.2022)

⁵⁹ Дзьобань О. П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (методологія дослідження та забезпечення): Монографія. Харків: Константа, 2006. С. 30.

та мультидисциплінарного підходів, з метою моделювання антикризових стратегій усталеного розвитку та попередження можливих ризиків і загроз в секторах національної і державної безпеки України в кореляції з проблемою міжнародної і глобальної безпеки.

Дисциплінарний підхід, з відповідними емпіричному рівню методами пізнання, забезпечує отримання максимальної кількості знань про об'єкт дослідження та його структуризацію на окремі предмети наукового аналізу.

Міждисциплінарний підхід, з відповідними теоретичному і емпіричному рівням методами пізнання, передбачає взаємодію дисциплін, шляхом перенесення методів однієї науки до іншої. Його завдання полягає в забезпеченні теоретичного узагальнення емпірично напрацьованого матеріалу. При цьому міждисциплінарність чітко маркує і зберігає дисциплінарні межі.

Мультидисциплінарний підхід, з відповідними інтерактивними методами розв'язку задач багатокритеріальної оптимізації, передбачає вивчення різних граней об'єкта одночасно кількома науковими дисциплінами з метою забезпечення базових умов для експертного аналізу пропозицій щодо вирішення практичної чи наукової проблеми на окремо дисциплінарному зрізі реальності.

Трансдисциплінарна стратегія забезпечує інтеграцію знань, необхідних у вирішенні практичних проблем на кількох рівнях реальності одночасно; інтеграцію експертного (академічного) і повсякденного (непрофесійного) типів знання, що важливо у моделюванні перспектив усталеного розвитку та попередження можливих ризиків і загроз.

Національний інститут стратегічних досліджень України розробив методологічні засади національної оцінки ризиків і загроз у сфері національної безпеки⁶⁰. Це раціонально виважена і обгрунтована логічна модель, у контексті якої, має розроблятися алгоритм завдань і методів діяльності українських спецслужб відповідно до вимог Стратегії національної безпеки України, законодавства в галузі безпеки та оборони України і законодавства, що регулює діяльність українських спецслужб.

Щоб ця модель реально запрацювала її слід наповнити соціокультурним та історичним змістом. А алгоритм завдань і методів діяльності українських спецслужб має бути скорегований з урахуванням уроків історії, що ще

⁶⁰ Національні системи оцінки ризиків і загроз: кращі світові практики, нові можливості для України: аналіт. доповідь / [Резнікова О.О., Войтовський К.Є. Лепіхов А.В.]. К.: НІСД, 2020. С.11-13.

раз підтверджує актуальність комплексного наукового дослідження історії національних спецслужб в контексті світових традицій державного управління в сфері безпеки, на що й спрямований науковий проект «Історія українських спецслужб».

Уроки мають бути переконливими на основі науково виважених досліджень. У цьому разі, пропонуємо в рамках науки державного управління виокремити в окремий об'єкт наукових досліджень історію українських спеціальних служб, з конкретними завданнями і функціями, інтегрованих в систему національної безпеки як системну цілісність, з використанням такої методологічної бази, яка б забезпечила комплексність і повноту аналізу кризів призму розуміння мети, цілей, функцій, завдань і ролі яку мають виконувати спецслужби як в механізмі держави, так і в процесі інтеграції системи національної безпеки в єдину систему глобальної безпеки людства при збереженні культурної, правової і національної ідентичності.

DOI: 10.51587/9781-7364-13371-2022-007-179-203

Капітаненко Наталія Петрівна

д-р юрид. н., доцент,

Запорізький національний університет, Україна

ORCID ID 0000-0002-1475-5784

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Модернізація соціальної реальності, глобалізація сучасних політико-економічних відносин, перманентне оновлення суспільства, демократизація суспільних систем, становлення «людиноцентристської» організації суспільства, технологізація суспільного простору потребують, передусім, вивчення і подальшого реформування існуючої системи управління в контексті євроінтеграційних вимог, зокрема щодо місцевого самоврядування¹.

Сформований світовий інформаційний простір зумовлює нові форми соціальних відносин і управління, масової комунікації та взаємодії, образу життя

¹ Капітаненко Н.П. Комунікаційні технології публічного управління: правовий аспект. Право та державне управління. 2018. №2. С. 116.